

ГЛАДЪТ – МЕТОД И СРЕДСТВО

Свитлана Петкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме: В статията се разглежда проблематиката за гладуването – дефицитно и сравнително социално по дефиницията на Питирим Сорокин, както и въздействието на лечебното гладуване върху социоаналитичните аспекти на личността. Дискурсивни телесни практики на „Новата епоха“ обръщат голямо внимание на процесите на храненето като социален феномен; на вида, качеството и количеството на приеманата храна, както и на дисциплинарните форми на ограничения и отказ от определен вид храна. Въз основа на личната история и самата телесна биография на жена, преживяла всички форми на глада, се проследява съвременният дискурс на гладуването като наложена дисциплина в качеството ѝ на противодействащ на страданието инструмент.

Ключови думи: дефицитно гладуване, дисциплина, сравнително социално гладуване, телесна биография.

Въведение

„Ние сме чудесен трансформиращ апарат, който преработва енергията на парче месо или хляб в „Ероика“ на Бетовен, в трагедията на Шекспир, в „Principia“ на Нютон, в „Мойсей“ на Микеланджело, в засятата нива на земеделеца, в парчето плат на занаятчия, иначе казано, във всичко това, което се нарича предмет и явление на „културата“ във всички безбройни нейни прояви, започвайки от първобитната каменна брадва и завършвайки със съвременните градове с техните библиотеки, музеи, сгради, фабрики и заводи, и безкрайно сложен живот“ [1].

Дискурсивни телесни практики на „Новата епоха“ обръщат голямо внимание на процесите на храненето като социален феномен; на вида, качеството и количеството на приеманата храна, както и на дисциплинарните форми на ограничения и отказ от определен вид храна. Причините, поради които един индивид избира своя начин на хранене, факторите, които създават наследената семейна и обществена традиция, както и съществуващите икономически фактори, климатични условия, време и др. в крайна сметка оказват определящо влияние върху един човешки живот в неговата субективност, но и върху живота на цялото общество и социалните процеси.

За да разберем тези процеси, свързани с проблематиката на храненето и различни ограничения в днешните условия, ще разгледаме терминологията и методологията, представена в един от най-забележителните трудове за глада – на Питирим Сорокин, руски и американски социолог от XX век, който събира огромен емпиричен материал, анализирайки историческите документи в качеството си не само на пряко засегнат участник, но и на учен – изследовател на събитията в Съветска Русия в периода 1919 – 1921 г.

Въз основа на личната история и самата телесна биография на жена, преживяла всички форми на глада, се проследява съвременният дискурс на гладуването като наложена дисциплина в качеството ѝ на противодействащ на страданието инструмент.

Методология на изследването

В доклада се използват материали от личния архив на автора – дневникът на Лидия Шчербакова (1916 – 2001), автобиографични свидетелства и анкетиране на практикуващите лечебния глад от посетителите на психо-физическите практики.

Класификация на глада

„Както работата на всяка машина зависи от качеството и количеството на постъпващото гориво, така и работата – поведението – на човека машина пряко или косвено зависи от количеството и качеството на енергията, постъпваща отвън. Логично е да предположим, че поведението на човека е в известна степен „функция“ на количеството и качеството на постъпващата енергия като „независима променлива“. Понеже всеки социален процес в крайна сметка се състои от съвкупността на човешките актове и постъпки, очевидно, че и социалните процеси се обуславят от тази независима променлива“ [1].

Сорокин предлага категоризация на глада, актуална и в наши дни. Въвежда се терминът *дефицитно гладуване*, който описва такава форма на хранителната обмяна на веществата, при която постъпващите от храносмилателния тракт в кръвоносната система вещества не съдържат необходимите количества на елементите, необходими, за да се покрият основни енергийни и осигуряващи нормални телесни функции нужди. От своя страна дефицитното гладуване се разделя на *относително* и *абсолютно*.

Когато субектът преживява пълно лишаване от храна за неопределено време, такъв вид гладуване наричаме *абсолютно дефицитно*. Относително дефицитното гладуване от своя страна се разделя на *количествено* и *качествено*.

Освен това Сорокин подчертава влиянието на социалните процеси и от страна на т.нар. недефицитно или *сравнително гладуване*, при което се влошават както качеството, така и количеството на храната. Ако при дефицитното гладуване референтните граници на явлението са стеснени, при анализ на границите на сравнителното гладуване ще има големи колебания. Долната му граница е горна при дефицитното гладуване, защото под тази граница всяко гладуване е дефицитно; обаче горната граница на сравнителното гладуване може да се простира изключително надалеч, защото зависи от субективните фактори „вкусно“, „изискано“, „приятно“, вариациите в тази насока са безбройни. Разбирайки сложността и субективността на определянето на горната граница на сравнителното гладуване, социологът предлага да го разделим на *индивидуално сравнително и социално сравнително*.

Индивидуалното сравнително гладуване е свързано с всяко намаление на количеството и всяко влошаване на качеството на храната на дадения индивид в сравнение с неговия предишен режим на хранене и този режим ще се явява и като горната сравнителна граница на индивидуалните показатели.

Социално сравнителното гладуване отчита разликата между хранителен режим, близък до горната граница на дефицитното гладуване, и най-изисканата и изобилна диета, която присъства в дадено общество. Така горната граница в конкретния социум ще бъде хранителният режим със своето качество и количество на елитарния горен пласт на обществото. Като един възможен и относително точен показател на сравнително социално гладуване Сорокин посочва величината на имуществената диференциация във въпросното общество.

Социологът постулира тезиса, че и двете форми на гладуването, както дефицитното, така и сравнителното, пряко въздействат върху човешкото поведение, предизвикват подобни ефекти и в емоционалния живот, и в хабитуса, отразяват се пряко върху социалните процеси, често водещи до четири най-разрушителни явления в живота на човешките общества: война, революция, епидемия и глад. Той предлага да анализираме следното твърдение: „подобни причини в подобни условия пораждаат подобни следствия“, и другото, по-предизвикателно за изследователя: „човешкият живот, който като цяло никога не се повтаря във времето и пространството, или е неповтарящ се исторически процес или се състои в огромната си част от повтарящи се във времето и пространството елементи“.

В своя дисертационен труд разглеждам едно поколение, наречено от мен поколението Шанса, с референтни граници 1957 – 1971 г.,

родено на територията на България и Украйна, и за това поколение можем да отчетем следния факт. Дефицитното гладуване досега не е преживяно от поколението (това изречение е написано преди 24 февруари 2022 г., след което цикличността на споменатите от Сорокин елементи се случи в Украйна в следния ред: революцията от 2014 г. – „Майдан“ с последващата война и нейната остра фаза след 24.02.2022 г., епидемията от COVID-19, дефицитният глад на някои окупирани територии и открояващите се проблеми със сравнително социалното гладуване). Относно формирането на хранителните навици, свързани преди всичко със семейната среда, позиционирането в града или на село и самата философия на хранене, „Новата епоха“ налага новите възгледи и на *гледа като метод и средство* за три основни фактора според проф. Райчо Пожарлиев: здраво тяло, дълговечност на живота, или – имплицитно – безсмъртие, и имиджовия фактор – модата на определена телесна форма и хранителния дискурс [3]. На една от конференциите, на които присъства авторът, озовавайки се при изнасянето на доклада под горещото слънце и видимо прегрял, определи своето физическо тяло като „кипналата субстанция Пожарлиев“, или че той е съдът, в който ври и увира погълнатата от него храна. Връщайки се към цитата на Сорокин за парче месо в началото на текста, бихме могли да кажем, че слънцето и храната създават от професор консуматор на храна – професор философ с неговите лекции и трудове.

„Гладуването деформира както течението на душевните процеси и съдържанието на съзнанието (идеи, представи, убеждения, теории и др.), така и цялата интелектуално-познавателна сфера на психиката“) [4]. Обаче твърдя, че е напълно възможно да кажем същото за друга човешка крайност – прехранването. Този вид преситеност, която кара съзнанието да мързелува или да търси задоволяване с удоволствия, но не служи за развитие. Проблематичността на намирането на златната среда е във фокуса на търсенето от Античността до наши дни.

В „Новата епоха“ гладът се представя като нестандартно, но мощно средство за въздействие върху здравната, психическата, религиозната сфера. Масово явление е представителите на поколението да прилагат някои от следните форми на ограничаване на храната. Редовно провеждам анкетиране в рамките на часовете по йога и пилатес, както и индивидуални лечебни терапии, при което за учениците ми от поколението Шанса имам следните резултати:

- продължителен глад от 3 до 21 дена при остра здравословна необходимост – 10%;

- едnodневен глад при необходимост, субективната оценка на самочувствие – 20%;
- едnodневен глад веднъж седмично – 1%;
- пости, съвпадащи с религиозните – до 20% от учениците;
- диети и ограничения – до 80%;
- вегетарианство в умерен вариант – 20%;
- веганство с отказ от всякакъв вид животинска храна – 0,1%;
- никога не гладуват и не прилагат никакви диети, но имат изградени хранителни навици – 10%.

От тази статистика става ясно, че няма нито един случай в моята практика, при който човекът от поколението не се замисля за начина си на хранене, неговото количество и най-вече качество, състав на храната, съобразен с психо-физическите характеристики на индивида. Един от важните фактори, за които не споменава проф. Пожарлиев, е как точно се възприема храната в дискурса на философията на „Новата епоха“, а именно, че максимата „Аз съм това, което ям“ води до отказ на личността да се храни, например с животинска храна. Образно казано, не ям свинско, защото не съм свиня. Намират се паралели между агресивното поведение на хищника и месоядният човек и др.

Страданието на гладуващия, който е лишен от храна и преживява дефицитно гладуване за неопределено време, пряко се отразява върху психиката и съществено коригира светоусещането. Затова още по-интересно е от социоаналитична гледна точка как е възможно съзнателно да си причиниш това страдание, налагайки го волево, при наличието на множество дразнителни, подканващи да се наруши дисциплинарното изпитание: изобилие от разнообразна храна, реклама, семейни задължения, празници и др.

Позиционното страдание на физическото тяло, или Аннамайа коша – тялото на храната, както го нарича философията санкхя-йога, чрез изпитаната болка, диагноза и заплаха за нормалното протичане на живота или самата смърт води до осъзнаване на необходимостта от бърза корекция на хранителните навици във вид на някаква диета, пост, категоричен дългосрочен отказ от вид храна.

Намирам дневника на глада на моята баба Лидия Шчербакова (08.03.1916 – 01.10.2001), жената, биографичната траектория на която е преминала през всички забележителни моменти на историята на нейната страна, свързани с глада като социално явление, властови метод на управление на масите и биополитиката, свързана с него, но и средство, чрез което доброволно и авторефлексивно наложено пречистване на тялото чрез лечебно гладуване прави възможно

нейното успешно самонаследяване чрез съзнателно противопоставяне на травматичното изживяване в детските и юношеските години.

За целта на изследването е необходимо да приведа някои факти от нейната биография. Страната, в която тя е родена, е Руската империя; съзнателният ѝ живот е преминал в СССР, след разпада на който тя почина в Република Украйна – три съвсем различни държави, различни по методи на управление, социален строй и ценностна система на масите. Лидия е от големия град и принадлежи на градската интелигенция. Баща ѝ е инженер на железопътния транспорт – една от най-развитите и стратегически важни транспортни мрежи в империята, особено в контекста на Първата световна война, когато тя е родена. Затова и специалистите, работещи в системата, не изпитват върху себе си и семействата, които хранят, абсолютния дефицитен глад, който тогава е факт за многомилionenната държава. Гладът в различни години варира от горната граница на относителен дефицитен глад до долната референтна граница на социално сравнително гладуване. В периода на Големия глад, 1919 – 1921 г., семейството успява да се изхранва благодарение на работната позиция на бащата и това, че живеят в големия град – допълнителна храна може да се набави на пазара чрез обмяна на някои вещи, останали от живота им преди революцията и войната.

За сравнение, семейството на Александра Хавалиц (1892–1981) – жена от гръцко потекло, родена и живяла близо до град Мариупол в Украйна до 1921 г., е било подложено на пълен глад, абсолютно дефицитен след нахлуването на Червената армия. Баща ѝ, заможен земеделец и животновъд, е убит, а мъжът ѝ и петте ѝ деца умират от гладна смърт през зимата на 1920 – 1921 г. Леля Саня, както я наричахме в семейството, стига пеша до къщата на другата ми баба, изминавайки повече от 500 километра, и първо става прислужница на прабаба ми, но с годините е приета като най-близка роднина. Никога не се омъжва повторно. Никога не споменаващо нищо, свързано с нейната загуба, дълбоко изтласкана от паметта. С пословично трудолюбие се грижеше за овошките и зеленчуците, животните, пчелите, а в джоба на престилката си винаги имаше бонбони, които обичаше да раздава на нас, децата, със сигурност виждайки в нас своите непораснали деца, реализирала се чрез грижата за другите. Възможно е травматичният опит да ѝ позволи да оцелее през другото, не по-малко драматично, събитие от 1941 – 1945 г., когато отново цялата храна и добитъкът биват изземани от селските райони на Украйна. Близките ми заравят в земята големи количества мед в метални съдове, които тършуващите немци не могат да открият. Така оцеляват и могат да заменят меда за други хранителни продукти.

В този период в града е по-сложно да намериш храна. Връщайки се към семейството на Лидия Шчербакова, майка ѝ и моята прабаба Серафима Шчербакова умират от глад през зимата на 1941 – 1942 г. в град Харкив, окупиран от немските войски. Аз съм родена години по-късно в апартамента, в който умира тя. Разхождайки се с баба наблизко, обичахме да ходим до близкия парк с църква в него – старото гробище. „Някъде тук е моята мама“ – повтаряше баба ми. Погребението през студената зима на 1942 г. не е било възможно така, както се случва според традицията. Немците нареждат всички замръзнали трупове – а те са множество от цивилното население на града – до един общ изкопан гроб и ги затрупват – без ковчези, без идентичности, без възможност близките да разберат подробности. Когато бях в първи клас, било наредено старото гробище да се премести. Който е останал жив от близките и е поискал, е преместил гроба на друго място. Повечето са останали – прекалено стари са били гробовете. Целият парк е бил разровен. В дългите ровове ние, децата, виждахме хиляди кости и черепа, нахвърляни заедно. „Някъде тук е моята прабаба“ – мислех си аз.

Този разказ е свидетелство за бруталното пречупване и фракталността на самоидентичността. Хората, преживели тези събития, би трябвало винаги да спрат да се чувстват щастливи, доволни; чрез кое по-точно е възможно тяхното успешно самонаследяване? Чрез саможертвата в името на бъдещите поколения, на децата им. Тази парадигма звучеше постоянно от официалните извори. Трябва да бъдете благодарни, че не гладувате, защото те са гладували. Нямайте заплахата, защото те са живели и са я унищожили. Децата от поколението Шанса бяхме с дълбоко развито онтологично съучастничество, сякаш сами сме преживели глада и войната.

Няколко сетивни спомена от онези времена на абсолютния дефицитен глад: със сестра си те са обикаляли града в търсене на някаква храна и на входовете на някои по-заможни къщи хората са оставяли обелки от картофи и др., за да се хранят нуждаещите се. Веднъж те намират кашкавалени обелки, вкуса на които тя никога не забравя. След това и аз винаги ядях кашкавалените обелки, защото и в моето детство кашкавалът при сравнително социално гладуване отделя горната граница на заможните, или по-скоро можещите да се сдобият с дефицитния продукт, от тези, които го нямат и се намират на долната граница.

Споменът за вкуса на червения хайвер, който спасява от гладна смърт милиони съветски граждани след Втората световна война, често се появява в нейните разкази: при завръщането през 1947 г. в родния си Харкив баба ми получава на ден само по 200 грама хляб, но в

магазина намира огромни съдове с червен хайвер, който се продава без ограничения; същия хайвер, натоварен и днес с особен смисъл като продукт на лукса, аристократизма, носител на определен символен капитал. Така пораснал баща ми, хранейки се с червен хайвер и майчино мляко до петгодишната си възраст. Така вече в края на живота си се опита да се храни баба ми – искаше да яде хляб и червен хайвер с лъжица – символ на победения глад. Дали тук биографичното *illuſio* не се проявява чрез храненето или чрез вида храна – носител на символната власт върху човешката съдба?

Поколението Шанса приема глада като една здравословна дисциплинарна практика. Когато аз съм на тригодишна възраст, баба ми предприема лечебен глад и дневникът, който намирам през 2019 г., е свидетелство за истинското мъчение, която тя доброволно си е причинила. От страниците става ясно, че през 1974 г., когато тя е на 58 години, се опасява от онкологично заболяване, за което най-вероятно другите ѝ близки нямат представа. Такава пряка заплаха за живота на фона на нейната жизненост, оптимизъм и напориста сила предизвиква саможертва чрез продължително гладуване. Нейното усещане за тялото като за носител, съд или „кош“ на множество замърсители, събирани през годините, е присъщо на мисленето на „Новата епоха“. Твърде малка съм, за да помня това събитие, но последиците от него отекват в целия ми живот.

През 1974 г. в град Харкив, УССР, работи едно наистина уникално лечебно заведение – 36. психиатрична лечебница, основана през 1796 г. от генерал Петър Сабуров, която народът кръщава „Сабуровата вила“ – най-добрата психиатрична лечебница в цялата Руска империя. В нея има отделение за лечебно гладуване, оглавено от проф. Серафима Равинска – личен лекар на баба ми, както и доктор Елена Кабаченко, наблюдаваща гладуването. Освен това първият учител по йога в нашия град Марк Аврутин напътства и съветва своята ученичка, а приятелките ѝ също ѝ помагат и я подкрепят, в тяхното число е Валентина Носикова, гладувала 20 дена. На последната страница на дневника пише: „Ако ми стане лошо, обадете се на...“. Наясно с възможните последици и проблеми, баба ми гладува 18 дена на пълен глад и още толкова за захранване. След една година тя повтаря своя опит и гладува два пъти по три дена, а след това режимът на гладуването остава по един ден всяка седмица години наред. Как е възможно една личност да се изправи срещу глад, съзнателно и целенасочено създаден в рамките на 36 дена при очаквани 42 (брои се и захранването с бавното излизане от пълен глад, което на практика също е гладуване), да го преживява принудително няколко пъти за продължителен период от време, без да знае кога ще приключи, със

загубата на роднини и близки, с ужасяващи съпътстващи изпитания на духа при великите четири на Сорокин: революция, глад, война и епидемия!

Когато бях на 11 години, при една съвместна ваканция вдигнах температура и баба ми ме остави да гладувам три дена, само на вода. Температурата спадна още след първия ден и определено не бях добре, изпитвах нещо ново за мен. Никъде нямаше храна наоколо, бях зависима от волята на баба ми. Тя също издържа три дена с мен. Нейната аргументация с всички авторитетни имена, цитирани горе, с нейната убеденост в правилното действие не ми остави избор, освен да приема нейната гледна точка. Сега и аз сякаш нямам избор, освен да си налагам дисциплината на глада по един ден седмично.

С нея, с най-волевия човек, когото познавам – с баба ми, аз преминах през множество телесни и не само експерименти в духа на Епохата. Като бавното дъвчене на една хапка – 40 пъти, например. В дневника намирам следното свидетелство: „Уча се да ям, защото поглъщах цялото, без да дъвча, през целия си живот и сега плащам цената!“. Психоанализът свързва това нетърпение с другите сфери на живота: „Както не стига търпението на такива хора, за да сдъвчат, както трябва, обикновената храна, на тях не им стига време, за да сдъвчат и духовната храна“ [6]. Живот в непрекъснато бързане, свързано със смъртна заплата, изживя поколението на моята баба. „Психическият глад-апетит“ (по терминологията на Петражицки) е глад към самия живот, но и нагон към смъртта.

За поколението Шанса в България също има един символ на хранителното благополучие – това е бананът. Спомените на всички от поколението са насочени към така наречения „показан“ магазин на главната улица, в който предлаганите плодове и зеленчуци наистина са били за показ, в периоди на празници наредените на голяма опашка биха могли да се сдобият с деликатесните продукти. И тогава разликата между горната и долната граница на социално сравнителното гладуване се измерва само с един банан.

Заклучение

Сорокин предупреждава за патерните; всичко се повтаря и едното бедствие води до другите. Свикнали с локалните войни (от Афганистан до Югославия, Грузия и Украйна), преживели „оранжевите“ революции от края на XX и началото на XXI век, ние – поколението Шанса – днес, през 2021 – 2022 г., живеем в състояние на епидемия. Четвъртото зло – гладът, чака своя ред, имплицитно пребивавайки в съзнанието и в периферията на вниманието на цивилизацията.

References/Литература

1. **Bourdieu**, P. Sozialniyat capital; elektronniya riydur po sozioanaliza.
[Бурдийо, П. Социалният капитал; електронният рийдър по социоанализа.]
2. **Burdiuo**, P. Practicheskijat razum. Vurhu teoriya na deynostta. Sofia: Kritika i humanizum, 1997.
[Бурдийо, П. Практическият разум. Върху теорията на дейността. София: Критика и хуманизъм, 1997.]
2. **Perls**, F. Ego, golod i agresiya. Moskva: Smusl, 2000.
[Перлз, Ф. Эго, голод и агрессия. Москва: Смысл, 2000.]
3. **Pozarliev**, R. Filosofiyata na hraneneto. Kulturno-istoricheski konteksti. Sofia: Sv. Kliment Ohridski, 2013.
[Пожарлиев, Р. Философията на храненето. Културно-исторически контексти. София: Климент Охридски, 2013]
4. **Sorokin**, P. Golod kak factor. MGU: zentr Nasledie, 1922.
[Сорокин, П. Голод как фактор. МГУ: центр Наследие, 1922.]
5. **Subeva**, S. Prechupenata sozialnost. Sofia: Iztok-Zapad, 2010.
[Събева, С. Пречупената социалност. София: Изток-Запад, 2010.]

За автора

Свитлана Петкова е докторант в ПУ „Паисий Хилендарски“, ФИФ, Катедра „Социология и науки за човека“, дисертационен труд „Тяло и субективност в Ню Ейдж“; научен ръководител доц. д-р Тодор Христов. Научни интереси – сфера на ценностите, социология на религията и вяванията.

За контакт с автора: lanetika@abv.bg

HUNGER-METHOD AND MEANS

Svitlana Petkova

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Abstract: The article raises the issue of fasting – deficient and comparative-social according to Piterim Sorokin’s definition, as well as the impact of therapeutic fasting on socioanalytical aspects of personality. New Age discursive bodily practices pay close attention to the processes of eating as a social phenomenon, as well as to the type, quality and quantity of food intake, also to disciplinary forms of restriction and refusal of certain types of food. The contemporary discourse of fasting as an imposed discipline is traced through the personal story of a woman who has experienced all forms of hunger as a counteracting tool to suffering.

Keywords: deficit fasting, discipline, comparative-social fasting, bodily biography.

About the author

Svitlana Petkova is a PhD student at the University of Plovdiv “Paisii Hilendarski”, FIF, Department of Sociology and Human Sciences, dissertation “Body and Subjectivity in New Age” supervisor Assoc. Prof. Todor Hristov; scientific interests – sphere of values, sociology of religion and beliefs.

To contact the author: lanetika@abv